

*Кравченко К. С.,**аспірант кафедри правосуддя юридичного факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ОСОБА ЗЛОЧИНЦЯ ЯК ЕЛЕМЕНТ КРИМІНАЛІСТИЧНОЇ ХАРАКТЕРИСТИКИ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ З МЕТОЮ ТРУДОВОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню особи злочинця – одного із головних елементів криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації. Критеріями дослідження стали соціально-демографічні, правові і морально-психологічні ознаки. Розкриті особливості діяльності організованих злочинних груп, наведена класифікація осіб, які входять до складу таких угруповань, визначена роль кожного із них. Зазначені проблемні питання, які безпосередньо стосуються криміналістичної характеристики особи злочинця, запропоновано шляхи їх вирішення.

Ключові слова: криміналістична характеристика, особа злочинця, розслідування, торгівля людьми, трудова експлуатація.

Постановка проблеми. Розкриття криміналістичних особливостей особи злочинця під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, дослідження проблемних питань, які виникають в теорії і на практиці, є надзвичайно актуальними завданнями. Оскільки вчинення такого злочину пов'язане із високим ступенем латентності, наявністю корупційних зв'язків у злочинців і має транснаціональний характер, його практично неможливо вчинити самостійно, а тому досить частим є явище, коли створюються організовані злочинні групи з чітко визначеною ієрархічною структурою і розподілом ролей, які діють на постійній основі, організують весь процес, пов'язаний із торгівлею людьми (від вербування майбутніх жертв, виготовлення необхідних виїзних документів, забезпечення транспортування та перетину кордону і до безпосередньої експлуатації потерпілих осіб).

Дослідження особи злочинця під час розслідування фактів вчинення торгівлі людьми з метою трудової експлуатації є необхідним для удосконалення методики розслідування торгівлі людьми, підвищення ефективності розслідування, а також для внесення змін до чинного законодавства з метою покращення ефективності протидії торгівлі людьми, зокрема протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації.

Дослідженням криміналістичної характеристики злочину та її структурних елементів, зокрема особи злочинця, займалися такі вчені, як Т.В. Авер'янова, О.Я. Баєв, В.П. Бахін, Р.С. Белкін, І.О. Возгрін, А.Ф. Волобуєв, В.К. Гавло, В.Г. Гончаренко, М.М. Демідов, А.В. Дулов, Є.П. Іщенко, В.Ф. Єрмолович, О.Н. Колесніченко, В.О. Коновалова, М.Г. Коршик, В.Г. Лукашевич, Г.А. Матусовський, Г.І. Поврезнюк, М.В. Салтєвський, М.О. Селіванов, С.С. Степичев, В.В. Тіщенко, Є.С. Центров, К.О. Чаплинський, В.Ю. Шепітько, М.П. Яблоков та інші.

Дослідженням питань досудового розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень щодо торгівлі людьми займалися такі вчені, як С.Р. Абрамова, Н.М. Ахтирська,

О.М. Бандурка, В.С. Батиргарєєва, П.В. Горбаченко, В.І. Борисов, Н.О. Гудорова, Т.А. Денисова, С.Ю. Журавльов, В.О. Іващенко, В.М. Куц, Л.Г. Ковальчук, В.Т. Маляренко, В.П. Огурецький, А.М. Орлеан, Т.А. Пазинич, В.М. Підгородинський, Н.В. Плахотнюк, В.В. Турок, О.О. Телічкін, О.А. Удалова, Т.М. Юденко та інші вчені. Проте особа злочинця як елемент криміналістичної характеристики під час розслідування торгівлі людьми з метою трудової експлуатації не була предметом спеціального наукового дослідження, а тому ця стаття є актуальною.

Мета статті – дослідження криміналістичних особливостей особи злочинця як структурного елементу криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації, розкриття проблемних питань, які виникають у процесі розслідування, та зазначення шляхів їх вирішення.

Виклад основного матеріалу дослідження. Одним із основних структурних елементів криміналістичної характеристики будь-якого злочину є особа злочинця, важливість дослідження якої обґрунтовується метою отримання необхідних даних задля успішного розкриття злочину, вибору та застосування найефективніших тактичних прийомів, необхідних для впливу на злочинця під час проведення слідчих (розшукових) дій.

Вчені, досліджуючи зазначене питання, давали різні визначення поняттю «особа злочинця». Так, В.Н. Кудрявцев, Г.М. Миньковский, А.Б. Сахаров наголошують, що особа злочинця – це широке поняття, що виражає соціальну сутність особи, складний комплекс, який характеризує її ознаки, властивості, зв'язки, відносини, її моральний і духовний світ, взяті в розвитку, у взаємодії із соціальним та індивідуальними життєвими умовами, що у певний спосіб визначили вчинення злочину [1, с. 21].

Ф.В. Глазигін у своєму науковому дослідженні підтримує позицію, відповідно до якої дослідження криміналістичних особливостей певних категорій злочинців дозволяє розробити своєрідні типові моделі різних категорій правопорушників, знання яких значно полегшує процес виявлення і розшуку злочинця, вибір ефективної тактики і методики проведення досудового розслідування, а також виявлення причин і умов, що сприяють вчиненню злочину [2, с. 8].

Варто зазначити, що особу злочинця необхідно досліджувати за сукупністю соціально-демографічних, правових і морально-психологічних ознак.

До показників соціально-демографічного характеру доцільно відносити стать, вік, освіту, професію, сімейний стан, місце проживання, соціальне походження, соціальну роль у суспільно-політичному житті, у сімейно-побутовій сфері тощо. Отже, розкриваючи особливості кожного із зазначених елементів, варто зазначити, що торгівлю людьми, зокрема торгівлю людьми з

метою трудової експлуатації, вчиняють, як правило, чоловіки (62%), а жінки причетні до таких злочинів рідше (38%). Серед чоловіків 8% мають незакінчену середню освіту, 44% – середню освіту, 20% – середню спеціальну освіту, 16% – незакінчену вищу освіту, 11% – вищу освіту. Серед жінок 63% мають середню освіту, 20% – вищу освіту, 6% – незакінчену вищу освіту, 5% – незакінчену середню освіту, 3% – початкову освіту.

Що стосується віку злочинців, то можемо навести такі статистичні дані:

- чоловіки: 30% – до 30 років, 39% – від 30 до 40 років, 19% – від 40 до 50 років, 12% – старше 50 років;
- жінки: 27% – це жінки віком до 30 років, 30% – від 30 до 40 років, 22% – від 40 до 50 років, 18% – старше 50 років [3, с. 9].

Стосовно сімейного стану наводимо такі дані: 35% чоловіків, що вчиняють означені злочини, неодружені, 57% – одружені, 2% перебувають у громадянському шлюбі, 6% – розлучені. Мають дітей майже 60% чоловіків (своїх або на утриманні). Що стосується жінок, то більшість має одну, дві дитини.

Вид занять злочинців: 70% чоловіків не працюють, решта – водії, менеджери, різноробочі, приймальники пункту вторинної сировини, охоронці, вчителі, приватні підприємці. Що стосується жінок, то близько 85% із них не працюють, а решта – офіціантки бару, реалізатори косметики, реалізатори споживчих товарів на ринку, 7% – пенсіонери [3, с. 9].

До показників морально-психологічного характеру належать психологічні властивості і особливості (рівень розумового розвитку й інтелект, здібності, навички і уміння, емоційність, темперамент, вольові якості) і моральні якості (інтереси і потреби, ціннісні орієнтації, відношення до різних соціальних і моральних цінностей, схильності і звички).

Ознаки, що характеризують правосвідомість злочинця, Н.Т. Ведерніков розуміє як відношення цього суб'єкта до закону, його правову поведінку (вона в нормі або патології), а також встановлення наявності або відсутності фактів минулої антигромадської і протиправної поведінки [4, с. 127]. До вказаних фактів належать адміністративні правопорушення, затримання і приводи, колишні судимості тощо. За вказаними ознаками можна зробити висновки про схильність осіб до правопорушень, одноосібних або групових дій, про мотивацію особою своєї антигромадської поведінки [5, с. 28].

Необхідно враховувати, що оскільки торгівля людьми – це злочин, який здебільшого має транскордонний характер, який зумовлений низкою ознак, зокрема, під час вчинення торгівлі людьми відбувається перетин зон митного і прикордонного контролю, які є обмеженим простором зі своїми власними засобами охорони, обмеженим доступом, спеціальним порядком перебування тощо, то участь у торгівлі людьми можуть брати такі спеціальні суб'єкти: співробітники митниці, прикордонних служб, а також страхових та туристичних агенцій, організацій з працевлаштування тощо. Також особливістю є те, що діяльність у зазначених зонах переходить у своєрідну латентну форму існування, створюючи можливість для вчинення посадових злочинів (контрабанда, вимагання, хабарів тощо) співробітниками митниці.

Під час характеристики особи злочинця необхідно враховувати, що особи, які вчиняють торгівлю людьми, зокрема торгівлю людьми з метою трудової експлуатації, мають певні криміналістичні особливості. Такий вид злочину практично неможливо вчинити самостійно, для нього притаманний груповий характер вчинення за попередньою змовою групою осіб або організованою групою.

Досить часто торгівлю людьми з метою трудової експлуатації вчиняють організовані групи з чітко визначеною ієрархічною структурою і розподілом ролей.

Так, у країнах Європи і Азії створюються і функціонують транснаціональні злочинні угруповання, які за структурою і масштабом складають мережеві системи, метою діяльності яких є отримання незаконних прибутків від торгівлі людьми, зокрема і трудової експлуатації потерпілих осіб. Такі організовані злочинні групи діють на постійній основі, організовують весь процес, пов'язаний із торгівлею людьми (від вербування майбутніх жертв, виготовлення необхідних виїзних документів, забезпечення транспортування та перетину кордону, сприяння у набутті ними прав на перебування у країні призначення або приховування їх від правоохоронних органів до безпосередньої експлуатації жертв).

Такі транскордонні злочинні групи характеризуються певними особливостями:

- синтетичним складом членів груп (входять спеціальні посадові суб'єкти, члени організованих транснаціональних організацій, члени вузькоспеціалізованих транскордонних злочинних груп);
- геополітичними особливостями групи, чисельністю, масштабами діяльності, фактором проникнення у владні структури, організаційною гнучкістю, оперативністю реагування, системою захисту;
- оперативним проникненням по обидва боки кордону, що зумовлено обізнаністю із дефектами охорони прикордонних структур;

– відпрацьованістю нелегального переміщення вантажів, грошей, людей, що вирішує проблему кордону як такого [6, с. 92].

Для криміналістичної характеристики особи злочинця суттєве значення мають дані про формування таких груп (кількісний склад, вікова структура, ступінь згуртованості, професійні знання тощо). Досить частим є явище, коли організовані групи створюються родинними, а торгівля людьми перетворюється на своєрідний вид сімейного бізнесу, а отже, підвищується рівень організованості цих груп, їх оперативність, рівень конспірації.

Для прикладу можна зазначити, що у серпні 2017 року правоохоронці відкрили кримінальне провадження стосовно 11 учасників злочинної групи, діяльність яких полягала у незаконному переправленні українців через країни Європейського Союзу для подальшої трудової експлуатації у Великій Британії.

Так, злочинці вербували жителів Івано-Франківської та Тернопільської областей для влаштування на роботу у Великій Британії. Спочатку громадяни України отримували візи і їхали до Польщі, а звідти організатори схеми dopravляли їх до Литви, де підшукували документи – паспорти або водійські права, у яких були б схожі до їх зовнішності фотографії. Далі з цими документами українців переправляли через Німеччину, Нідерланди, Данію та Норвегію до Великої Британії. Коли не було змоги підібрати потрібні документи, злочинці перевозили людей просто у нішах вантажівок.

У Великій Британії українці працювали у сфері сільського господарства і отримували мізерну платню. Крім того, жінки і чоловіки проживали у спільних кімнатах і не мали нормальних умов для гігієни. За таку допомогу у працевлаштуванні громадяни України мали заробити і сплатити учасникам схеми від 4 200 до 4 700 фунтів [7].

Отже, у криміналістичному розумінні, як відзначається в науковій літературі, ролі у злочинних об'єднаннях, що діють у сфері торгівлі людьми, чітко розподіляються з виділенням організаторів, вербувальників, диспетчерів, бойовиків-охоронців, водіїв, осіб, які надають у користування іншим учасникам приміщення та здійснюють спостереження за цими приміщеннями, а також інших осіб. Цей перелік злочинців не є вичерпним, можуть бути й інші функціональні ролі учасників, можливою є ситуація поєднання в одній особі кількох функцій. Можливі випадки, коли особи, що сприяють здійсненню злочинної діяльності на її окремих етапах, безпосередньо не входять до складу групи та є необізнаними з кінцевою метою такої діяльності (фотографи, працівники паспортної служби, провідники) [4, с. 174].

Варто зазначити, що, на жаль, притягнути до відповідальності всіх учасників транснаціональної злочинної групи вкрай складно. Особи, які затримуються на території України, як правило, є вербувальниками – найслабшою ланкою в механізмі торгівлі людьми з метою трудової експлуатації. Інші учасники злочинної групи перебувають за межами України, тому більшість кримінальних проваджень потребує направлення клопотань до іноземних держав про надання правової допомоги. А тому надзвичайно важливим для розслідування злочинів зазначеного виду є укладення договорів про взаємну правову допомогу під час розслідування злочинів.

Під час розслідування торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації, варто звернути увагу на так званих рекрутерів – трудових посередників, які допомагають у працевлаштуванні працівникам, тим самим сприяючи руху робочої сили для задоволення світового попиту. Оскільки глобалізація постійно підштовхує ринки до тимчасової або сезонної контрактної роботи, яка залежить від мобільності робочої сили та гнучкості, то зростає важливість рекрутингу. Ці посередники можуть варіюватися від ліцензованих і законних до неформальних і нерегульованих (а часто – до кримінальних).

Варто зазначити, що позитивним кроком для України є схвалення законопроекту «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном», який було схвалено Комітетом з питань соціальної політики, зайнятості та пенсійного забезпечення. Відповідно цього законопроекту було визначено органи, що здійснюють контроль у сфері провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Контроль за дотриманням ліцензіатів вимог ліцензійних умов покладається на Міністерство соціальної політики, як це передбачає Закон «Про ліцензування видів господарської діяльності», а контроль за провадженням суб'єктом господарювання такої діяльності без отримання відповідної ліцензії покладається на Державну службу України з питань праці. Міністерство соціальної політики наділене повноваженнями складати протоколи, розглядати справи про адміністративні правопорушення і накладати адміністративні стягнення, пов'язані з невиконанням ліцензіатами законних вимог посадових осіб Міністерства в частині провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном. Також у проекті передбачено встановлення фінансових санкцій за порушення ліцензіатом умов здійснення ліцензійної діяльності, розмір яких становитиме 10 мінімальних заробітних плат [8].

Як захід попередження протидії торгівлі людьми з метою трудової експлуатації законопроектом передбачено проведення низки перевірок документів на відсутність ризиків потрапляння осіб в ситуації, пов'язані з торгівлею людьми.

Недобросовісні вербувальники використовують різні методи, які в підривають гідні умови праці. Вони вводять в оману працівників щодо умов та характеру роботи, конфіскують або знищують документи, що засвідчують особу працівників, щоб запобігти їх виїзду, втягують працівників у боргову залежність, навіть боргову кабалу – форму людського насильства, в якій окремі громадяни змушені відмовлятися від більшої частини або всієї своєї заробітної плати на користь погашення боргу.

Отже, кількість злочинців може варіюватися залежно від конкретної ситуації, яка склалася, а також від низки інших факторів, проте необхідно враховувати що у будь-якому разі під час вчинення торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації, обов'язково наявні такі особи, як продавець і покупець. Можлива також участь посередника, який здійснює вербування, переміщення, переховування, передачу або одержання людини, яка є об'єктом торгівлі. У вчиненні торгівлі людьми з метою трудової експлуатації часто беруть спільну участь громадяни України й іноземні громадяни або особи без громадянства. Продавцями найчастіше є громадяни України, а покупцями – іноземні громадяни.

Необхідно враховувати, що одне із проблемних питань, яке досі є нерегульованим українським законодавством – це вчинення торгівлі людьми, зокрема торгівлі людьми з метою трудової експлуатації юридичними особами. Так, досить часто з метою здійснення злочинної діяльності, пов'язаної із торгівлею людьми, створюються фірми, які займаються працевлаштуванням за кордоном нашої держави, реєструються шлюбно агенції, туристичні фірми тощо, які на підставі легальної візи переправляють осіб за кордон, а далі відбувається передача третім особам з метою експлуатації. На жаль, у чинній редакції ст. 96-3 Кримінального кодексу України не передбачено застосування заходів кримінально-правового характеру до юридичних осіб за ст. 149 Кримінального кодексу України, тому доцільно внести зміни до ст. 96-3 Кримінального кодексу України і передбачити кримінальну відповідальність для юридичних осіб за вчинення торгівлі людьми.

Висновки. Особа злочинця є головним елементом криміналістичної характеристики торгівлі людьми, вчиненої з метою трудової експлуатації. Цю особу доцільно розглядати через сукупність соціально-демографічних, правових і морально-психологічних ознак. Особливу увагу слід приділяти дослідженню організованих злочинних угруповань, їх кількісного складу, ролі кожного у вчиненні торгівлі людьми. Існує потреба внесення змін до Кримінального кодексу України і запровадження кримінальної відповідальності для юридичних осіб за вчинення торгівлі людьми, а також внесення змін до низки законодавчих актів з метою вжиття заходів із попередження торгівлі людьми юридичними особами.

Література:

1. Кудрявцев В.Н. Личность преступника: монография / под ред. В.Н. Кудрявцева, Г.М. Миньковского, А.Б. Сахарова. Москва: Юридическая литература. 1975. 272 с.
2. Глазырин Ф.В. Методика расследования преступлений и личность участников уголовного судопроизводства. Методика и психология расследования преступлений: сб. науч. тр. Свердловского юрид. ин-та. Свердловск, 1977. С. 95–107.

3. Ахтырская Н., Юденко Т. Торговля людьми в Украине: причины, правовые формы борьбы, проблемы практической реализации государственной политики в сфере ее преодоления. Киев: «Издательство ООО Компания Ваитэ». 2009. 152 с.
4. Волкова А.І. Структура криміналістичної характеристики торгівлі людьми. Актуальні проблеми держави і права: зб. наук. пр Нац. ун-ту «Одеська юридична академія». Одеса. 2006. С. 174–181.
5. Щербаковська К.О. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування торгівлі людьми: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09; Харків. нац. ун-т внутрішніх справ. Харків, 2012. 234 с.
6. Биленчук П.Д. Транснациональная преступность: состояние и трансформация: учеб. пособие / под. ред. П.Д. Биленчук, С.Е. Еркенов, А.В. Кофанов. Киев, 1999. 272 с.
7. Трудова міграція чи експлуатація? Ліквідовано канал торгівлі людьми / Укрінформ. URL: <https://www.google.com.ua/amp/s/www.ukrinform.ua/amp/rubric-presshall/2283728-trudova-migraciaci-ekspluatacia-likvidovano-kanal-torgivli-silgosprabami.html> (дата звернення: 24.03.2018).
8. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо провадження господарської діяльності з посередництва у працевлаштуванні за кордоном: проект закону від 31.03.2017 р. № 6275 / Верховна Рада України. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/web2/webproc4_1?pf3511=61484 (дата звернення: 24.03.2018).

Кравченко К. С. Личность преступника как элемент криминалистической характеристики торговли людьми, совершенной с целью трудовой эксплуатации

Аннотация. Статья посвящена исследованию личности преступника – одного из основных элементов кри-

миналистической характеристики торговли людьми, совершенной с целью трудовой эксплуатации. Критериями исследования стали социально-демографические, правовые и морально-психологические признаки. Раскрыты особенности деятельности организованных преступных групп, приведена классификация лиц, входящих в состав таких групп, определена роль каждого из них в торговле людьми. Названы проблемные вопросы, которые непосредственно касаются криминалистической характеристики личности преступника, предложены пути их решения.

Ключевые слова: криминалистическая характеристика, личность преступника, расследование, торговля людьми, трудовая эксплуатация.

Kravchenko K. The offender as an element of forensic characteristics of human trafficking committed for the purpose of labor exploitation

Summary. The article highlights the forensic characteristic of the offender during the investigation the facts of committing human trafficking for the purpose of labor exploitation. The article is focused on analysis of a set of socio-demographic, legal and moral-psychological features. The author focuses on describing organized groups, committed human trafficking. The classification of persons belonging to such groups is given, the role of each of them is determined. It is also mentioned problematic issues, which are directly related to the forensic character of the offender's personality, suggested ways of their solution.

Key words: forensic characteristic, offender, investigation, human trafficking, labor exploitation.